

Fedor Blaščák, Olga Gyárfášová, Ján Hlavinka, Monika Vrzgulová

ĽUDÁCKA SLOVENSKÁ REPUBLIKA ROKOV 1939 – 1945 A HOLOKAUST V KOLEKTÍVNEJ HISTORICKEJ PAMÄTI SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

Správa z komparatívneho výskumu
2023 – 2013

Použitá literatúra:

Barnovský, Michal: Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948–1949; Historický časopis, 52, 3, 2004 (str. 469–502)

Blaščák, Fedor; Gyárfášová, Oľga; Hlavinka, Ján; Vrzgulová, Monika: Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti (správa z výskumu), 2013

Hallon, Ľudovít: Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. In Acta Oeconomica Pragensia, roč. 15, č. 7, 2007, s. 148–160

Hammer, Oskar – Harman, Viktor – Ziman, Ladislav: Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku. Bratislava: C. F. Wigand, 1941

Hlavinka, Ján: Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007

Hlavinka, Ján. Arizácia domového majetku. In: Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 313 – 324.

Hlavinka, Ján. "I never negotiated with the Jew." On the Aryanizations of Slovak writer Ľudovít Mistrík-Ondrejov. In: Historický časopis [online]. 2020, roč. 68, č. 6, s. 1029 – 1068. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.6.5>

Hlavinka, Ján: "Kapitál má slúžiť národu..." Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In: Šoltés, Peter, Vörös, Lászlo. eds. Korupcia. Bratislava: Historický ústav SAV Veda, 2015, s. 374 – 421.

Hlavinka, Ján. Sklamanie "umiernených" ľudákov: Prvý arizačný zákon a jeho výsledky. In: Historik a dejiny: v česko-slovenskom storočí osudových dátumov: jubileum Ivana Kamenca. Bratislava: Veda, 2018, s. 87 – 102.

Hlavinka, Ján. Úloha centrálnej banky v arizácii a reštitúcii židovských cenností. In: Chudjak, František, Hallon, Ľudovít, Leková, Andrea. eds. Centrálne bankovníctvo: v stredoeurópskom priestore. Bratislava: Národná banka Slovenska, 2014, s. 153 – 160.

Kamenec, Ivan: Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991

Mičev, Stanislav: Augustín Morávek. Od arizácie k deportáciám. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010

Nižňanský, Eduard. Židovská komunita na Slovensku 1938 – 1945 (online)

Vásárhelyi, Mária: Akikért a harang szól; Élet és Irodalom, XLVII./16 (18/4/2003)

Vásárhelyi, Mária: Csalóka emlékezet. Pozsony, Kalligram 2004

Vrzgulová, Monika: Stále ťažké spomínanie?: Roky 1938 – 1945 v kultúrach spomínania na súčasnom Slovensku. In: Holokaust okolo nás: Roky 1938 – 1945 v kultúrach spomínania, Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie, SAV: Marenčin PT, 2020, s. 15 – 97.

Nepublikované pramene:

Slovenský národný archív, f. Ministerstvo hospodárstva 1938–1945, kartón č. 223, I/9/1/1939

Slovenský národný archív, f. Ministerstvo hospodárstva 1938–1945, kartón č. 404, Zoznam prevedených arizácií

Slovenský národný archív, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. odbor, kartón č. 382, 321-r-12779/50

Slovenský národný archív, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. odbor, kartón č. V250A, VII/2/-7409

Slovenský národný archív, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. Odbor, kartón č. 284, Prez 5/A-8745/46

Zdroje fotografií:

MV SR, SNA, f. STK, fotografie č.: 03591, 03686, 04025 – 2, 04741, 05474, 06768, 07216, 07356, 11263, 12673, 16968, 16969, 18771, 20340, 21040. Za súhlas s použitím fotografií ďakujeme Slovenskému národnému archívu.

ĽUDÁCKA SLOVENSKÁ REPUBLIKA ROKOV 1939 – 1945 A HOLOKAUST V KOLEKTÍVNEJ HISTORICKEJ PAMÄTI SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

Správa z komparatívneho výskumu 2023 – 2013

Autori:
Fedor Blaščák
– Nadácia otvorenej spoločnosti

Oľga Gyárfášová
– Inštitút pre verejné otázky

Ján Hlavinka
– Historický ústav SAV, v.v.i.
a Dokumentačné stredisko holokaustu

Monika Vrzgulová
– Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v.v.i.

Súhrnnú správu z výskumu pripravila Oľga Gyárfášová.

Vydavateľ:
Nadácia otvorenej spoločnosti
Bratislava

ISBN 978 – 80 – 89571 – 24 – 6
©2023

Grafický dizajn:
Peter Liška

Podakovanie:
Martin Slosiarik, Focus

Fotografia na obálke:
Verejné zhromaždenie v Bratislave (nedatované) MV SR, SNA, f. STK, foto č. 04741

Zber údajov zabezpečila agentúra FOCUS metódou osobných rozhovorov v termínoch:

február 2023
na reprezentatívnej vzorke 1060 respondentov
vo veku od 15 rokov

január 2013
na reprezentatívnej vzorke 1094 respondentov
vo veku od 15 rokov.

OBSAH

<u>2</u>	I. ZNALOSTI A INFORMOVANOSŤ AKO PREDPOKLADY HISTORICKEJ PAMÄTI
<u>26</u>	II. ZDROJE INFORMÁCIÍ O OBDOBÍ ĽUDÁCKEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY A HOLOKAUSTE
<u>33</u>	III. POSTOJE VEREJNOSTI K ZODPOVEDNOSTI ĽUDÁKOV ZA ZLOČINY HOLOKAUSTU A UCHOVÁVANIU PAMÄTI
<u>53</u>	IV. PRÍLOHY – SUMÁRNE VÝSLEDKY

ÚVOD

Vo februári 2023 sa uskutočnil výskum názorov verejnosti na obdobie rokov 1939 – 1945, holokaust a rôzne aspekty spomínania na vtedajšie udalosti. Skúmali sme postoje a názory verejnosti na dané obdobie, ako aj kľúčové zdroje informácií o ňom.

Zber údajov zabezpečila agentúra Focus na reprezentatívnej vzorke 1060 respondentov vo veku od 15 rokov.

Výskum nadväzuje na rovnaký projekt z januára 2013. Väčšina otázok i metodický postup sa opakovali, a tak máme unikátnu možnosť porovnať posuny vo verejnej mienke v daných témach za desať rokov. Do aktuálneho výskumu sme prvýkrát zahrnuli tiež fenomén popierania holokaustu a zmerali jeho viditeľnosť.

Pri interpretácii výsledkov boli použité dáta z rôznych dostupných sociologických výskumov s podobným zameraním, historických štúdií a archívnych prameňov. Sprievodný text je rozšírenou a aktualizovanou verziou pôvodnej publikácie *Slovenský vojnový štát a holokaust v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti* z roku 2013.

V nasledujúcom texte sme sa priklonili k označeniu dobového štátneho útvaru vo forme „ľudácka Slovenská republika rokov 1939 – 1945“, ktoré ho, podľa aktuálneho terminologického konsenzu v prostredí akademických historikov, najlepšie vystihuje.

ZNALOSTI A INFORMOVANOSŤ AKO PREDPOKLADY HISTORICKEJ PAMÄTI

Prvá skupina otázok sa sústredila na preverenie znalostí verejnosti o troch historických aspektoch obdobia rokov 1939 – 1945 a holokaustu na Slovensku. Otvorenými otázkami (čiže išlo o spontánne odpovede opýtaných, bez predloženého zoznamu) sme sa pýtali:

1. Ktorých politických predstaviteľov ľudáckej Slovenskej republiky obdobia rokov 1939 – 1945 ľudia poznajú a vedia uviesť ich mená?
2. Čo v kontexte obdobia 1939 – 1945 na Slovensku znamená slovo „arizácia“?
3. Koľko Židov bolo z územia vtedajšej ľudáckej Slovenskej republiky deportovaných do koncentračných a vyhladzovacích táborov?

Jozef Tiso reční na dožinkových slávnostiach v Holíči 15. augusta 1942

JOZEF TISO AKO EMBLÉM DOBY

V historickom povedomí slovenskej verejnosti sa ľudácka Slovenská republika rokov 1939 – 1945 spája predovšetkým (a pre väčšinu opýtaných výlučne) s postavou prezidenta Jozefa Tisa. Jeho meno uviedlo 65 percent opýtaných. Dá sa povedať, že pre veľkú časť verejnosti nemá toto obdobie žiadnu inú „tvár“, ľudia si spontánne nespomenú na iných predstaviteľov ľudáckeho režimu.

Druhou najčastejšou odpoveďou bolo „neviem“ (nepoznám, neviem históriu, nikto konkrétny mi nenapadá a pod.). Podiel takto odpovedajúcich tvorí až štvrtinu populácie od 15 rokov. Zastúpenie odpovedí „neviem“ klesá s rastúcim vekom respondentov: vo vekovej kategórii 15 – 17 ročných dosahuje až 45 percent, vo vekovej kategórii 18 – 24 rokov 44 percent, u starších potom výraznejšie klesne.

TABUĽKA 1:

Vedeli by ste uviesť kľúčových politických predstaviteľov vojnového slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945? (Otvorená otázka, súčet presahuje 100 %, lebo respondenti mohli uviesť až štyri odpovede).

Jozef Tiso	65,1
Andrej Hlinka	8,2
Vojtech Tuka	5,2
Alexander Mach	4,7
T. G. Masaryk	2,6
Edvard Beneš	2,1
Adolf Hitler	1,4
Gustáv Husák	1,3
Ferdinand Ďurčanský	1,1
Alexander Dubček	1,1
J. V. Stalin	0,9
Klement Gottwald	0,8
Emil Hácha	0,8
M. R. Štefánik	0,6
Ferdinand Čatloš	0,4
Ján Golian	0,4
Pavol Čarnogurský	0,4
János Eszterházy	0,4
Karol Sidor	0,3
Ludvík Svoboda	0,2
Ján Vojtaššák	0,2
Antonín Zápotocký	0,1
Jozef Gabčík	0,1
Neviem	24,8

ZLÁ PAMÄŤ NA MENÁ

Malá časť populácie si toto obdobie spája aj s ďalšími historickými postavami, z nich však len niektoré sú historicky relevantné. Druhý najčastejšie uvádzaný je Andrej Hlinka, ktorého uviedlo 8 percent opýtaných. Hoci kňaz a politik Andrej Hlinka zomrel v roku 1938, jeho meno sa do kolektívnej pamäti vpečatilo vďaka názvu hlavnej politickej sily daného obdobia – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLS) a jej polovojenskej organizácie Hlinkovej gardy (HG).

5 percent respondentov uviedlo meno Vojtecha Tuku, predsedu vlády ľudáckej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1944 a jej ministra zahraničných vecí v rokoch 1940 – 1944, hlavného predstaviteľa radikálneho pronacistického krídla HLS, ktorý bol po vojne odsúdený ako vojnový zločinec na trest smrti. Podobný podiel opýtaných uviedol Alexandra Macha, ktorý bol v rokoch 1940 – 1945 ministrom vnútra a pôsobil tiež vo funkcii Hlavného veliteľa Hlinkovej gardy.

Ďalšieho čelného predstaviteľa ľudáckeho režimu, o ktorom sa v nedávnej minulosti písalo aj v súvislosti s odhalením jeho busty v rodnom Rajci – Ferdinanda Ďurčanského, uviedlo len 1 percento respondentov. A iba 0,2 percent opýtaných si spomenulo na biskupa Jána Vojtaššáka, ktorého meno sa sporadicky objavuje vo verejnom diskurze najmä v súvislosti so snahou predstaviteľov slovenskej rímsko-katolíckej cirkvi o jeho blahorečenie. Vojtaššák v ľudáckej Slovenskej republike zastával vysoké cirkevné a politické funkcie (v rokoch 1940 – 1945 bol podpredsedom Štátnej rady).

Respondenti celkovo uviedli vyše 20 mien, avšak uvádzali aj politikov, ktorí s daným obdobím nijako nesúvisia, alebo boli v odboji alebo sú predstaviteľmi úplne iných historických období a režimov. Mnohé odpovede pôsobili tak, že opýtaní mali snahu uviesť aspoň niekoho – kohokol'vek – zo slovenskej histórie 20. storočia.

Porovnanie výsledkov s rokom 2013 (pozri tabuľku 2) ukazuje pozitívny posun v informovanosti, vrátane najmladšej generácie. Podiel odpovedí „neviem“ sa znížil z tretiny na štvrtinu, medzi najmladšími respondentmi dokonca zo 63 na 45 percent.

Jozefa Tisa uviedlo o 5 percent viac respondentov ako v roku 2013. Vidíme, že jeho miesto sa v pamäti verejnosti stalo ešte dominantnejším a súčasne pamäť na ostatných predstaviteľov ľudáckej Slovenskej republiky mizne, sú zastúpení ešte okrajovejšie ako pred 10 rokmi.

TABUĽKA 2:

Vedeli by ste uviesť kľúčových politických predstaviteľov vojnového slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945? (v %)

	2023	2013
Jozef TISO	65,1	59,9
Andrej HLINKA	8,1	13
Vojtech TUKA	5,2	7,6
Alexander MACH	4,7	7,4
Edvard BENEŠ	2,1	3,7
T.G. MASARYK	2,6	3
NEVIEM	24,8	33,8

Poznámka: Súčet prekračuje 100 %, lebo respondenti mohli uviesť viac odpovedí (max. 4)

JOZEF TISO V HISTORICKEJ PAMÄTI

Nasledujúca podkapitola ponúka odpoveď na otázku ako sa zmenilo vnímanie odkazu Jozefa Tisa za uplynulých 30 rokov? Údaje na porovnanie v čase čerpá zo skorších výskumov Centra pre sociálnu analýzu, agentúry FOCUS a Inštitútu pre verejné otázky.

Prvý výskum historického vedomia obyvateľov vtedajšieho Česko-slovenska sa po roku 1989 uskutočnil na jeseň 1990 na pôde Centra pre výskum spoločenských problémov. Výskum poukázal na rozsiahle „biele miesta“ v historickom vedomí. Kým v Čechách sa takmer polovica ľudí (46 %) zhodla na historickom prínose prvého československého prezidenta T.G. Masaryka, na Slovensku bol konsenzus podstatne užší – 28 percent respondentov spontánne uviedlo M.R. Štefánika, 20 percent Ľ. Štúra a 11 percent A. Hlinku. Až 37 percent slovenských respondentov, no len 19 percent českých, sa vyjadrilo, že osobnosť, na ktorú by mohli byť hrdí, nepoznajú, resp. že vlastne vôbec neexistuje.

Pocit hanby vtedy na Slovensku najčastejšie vyvolávali predstavitelia dvoch totalitných režimov 20. storočia – G. Husák (16 %) a Vasil Biľak (14 %) a prezident ľudáckej Slovenskej republiky J. Tiso (12 %). Postava Jozefa Tisa však mala zvláštne postavenie – kým pre niektorých bol zdrojom hanby, pre iných bol zdrojom hrdosti (i keď v celkovom pohľade to nebolo popredné miesto, boli to v tom čase najmä voliči SNS a KDH, ktorí Tisa častejšie uvádzali ako pozitívnu než negatívnu postavu).

Odvtedy sa postoje verejnosti voči postave Jozefa Tisa značne posunuli. Podiel tých, ktorí ho hodnotia ako „kladnú osobnosť“ sa znížil z 25 percent v roku 1993 na 9 percent v roku 2018. 14 percent stratenej podpory sa presunulo rovnomerne medzi tých, ktorí jeho odkaz hodnotia negatívne (nárast z úrovne 42 v roku 1993 na 49 percent v roku 2018) a tých, čo J. Tisa hodnotia ambivalentne (nárast z úrovne 18 percent na 25 percent v roku 2018). 17 percent v roku 2018 odpovedalo „neviem“.

Môžeme konštatovať, že heroizácia Jozefa Tisa a jeho kladné vnímanie sa v priebehu troch dekád vývoja značne oslabilo a v súčasnosti je ohraničené na úzky okruh ľudí.

TABUĽKA 3:

Vývoj v hodnotení Jozefa Tisa (v %)

	Jednoznačne + skôr kladná osobnosť	Rovnako kladná, ako záporná osobnosť	Jednoznačne + skôr záporná osobnosť
1993	25	18	42
1999	21	19	32
2007	18	29	45
2011	14	28	41
2018	9	25	49

Poznámka: Zvyšok do 100 % tvoria odpovede „nepoznám“ a „neviem posúdiť“.

Zdroje: CSA 1993; IVO 1999, 2007; IVF 2011; SÚ SAV a IVO 2018.

KOLKO LUDÍ VIE ČO ZNAMENÁ „ARIZÁCIA“?

V ďalšej otvorenej otázke sme sa pýtali na znalosť pojmu „arizácia“, ktorý je úzko spojený s daným obdobím. Jeho používanie sa rozšírilo v ľudáckej Slovenskej republike na označenie procesu vyvlastňovania a núteného prevodu židovského majetku do rúk nežidovských obyvateľov Slovenska – vtedy označovaných ako „Árijcov“. Správnu odpoveď uviedlo necelých 28 percent opýtaných, o 5 percent viac ako pred 10 rokmi. Podiel odpovedí „neviem“ klesol z 54 na 44 percent respondentov, ktorí nevedeli uviesť žiaden, ani vzdialený alebo približný význam pojmu.

TABUĽKA 3:

Vývoj v oboznámenosti s pojmom „arizácia“ v období 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Správna odpoveď	27,5	22,3
Odpoveď, ktorá sa týka holokaustu, vyvražďovania Židov	16,1	11,4
Spomenutie niektorých znakov, ale v nesprávnych, resp. len čiastkových súvislostiach	5,1	9
Iné súvislosti – predovšetkým v súvislosti s „árijstvom“, čistou rasou, ponemčovanie a pod. alebo nesprávna odpoveď	7,1	3,7
Neviem, nikdy som to nepočul/a	44,1	53,6

Arizácie spolu s deportáciami tvorili jadro vnútornej protizidovskej politiky ľudáckeho režimu a boli zároveň jej najprepracovanejšou časťou. Arizáciami sa ľudácky režim nesnažil len o zhabanie židovského majetku, ale aj o celkové vylúčenie Židov zo spoločnosti. Bez pochopenia dnes už archaického pojmu „arizácia“ je nemožné rozumieť historickému a politickému kontextu obdobia ľudáckej Slovenskej republiky.

Napriek istému zlepšeniu oproti roku 2013 stále prevláda nízka miera oboznámenosti verejnosti s týmto pojmom, keď až 44 percent opýtaných v tomto historickom kontexte pojmovito tápe.

Pri bližšom pohľade na triedenie odpovedí podľa vekových skupín vidíme pozitívny trend najmä u mladých ľudí. V skupine 15 – 17 ročných sa podiel odpovedí „neviem“ znížil zo 78 percent v roku 2013 na aktuálnych 66 percent. Podobne vidíme pokles odpovedí „neviem“ aj v skupine 18 – 24 ročných z úrovne 67 percent v roku 2013 na 54 percent v roku 2023 (viac pozri Tabuľku 6). Časťou vysvetlenia tu môže byť aj zvýšenie hodinovej dotácie pre predmet dejepis v 9. ročníku základných škôl, ku ktorej došlo v roku 2017.

Napriek pozitívnym trendom v miere informovanosti o arizáciách je podiel odpovedí „neviem“ stále vysoký. Nadpolovičné podiely v najmladších skupinách naznačujú, že výučba na školách nie je dostatočná. Reakciou na tieto zistenia by malo byť ďalšie rozširovanie metodologickej podpory pre pedagógov v tomto smere.

SÉMANTICKÁ MAPA PAMÄTI

Volné odpovede respondentov na túto otázku ponúkajú zaujímavý pohľad na sémantické a kontextové ukotvenie daného pojmu v kolektívnej pamäti slovenskej verejnosti a to najmä v dvoch rovinách: **ČO bola arizácia a KTO boli jej páchatelia, aktéri?**

Sémantickú mapu odpovedí možno rozdeliť do troch skupín:

1. V prvej skupine sú odpovede, ktoré arizáciu rámcujú ako neutrálny proces prepadnutia majetku pre štát. Vyskytovali sa odpovede, že pri arizácii išlo o znárodnenie, prerozdelenie, zoštátnenie prípadne odovzdanie, odobratie vlastníckych práv/majetku, odkupovanie.
2. Do druhej skupiny odpovedí patria presnejšie kľúčové slová ako konfiškácia, zhabanie, zaberanie, vyvlastnenie/vyvlastňovanie a iní použili ešte tvrdšie slová ako napr. násilné odoberanie/odobratie, rabovanie, nútený prevod, nútené vyvlastnenie. Vyskytla sa tiež odpoveď: gardisti odoberali Židom majetok.
3. Tretiu skupinu tvoria odpovede, pri ktorých respondenti často uvádzali neosobné „sa“ (dialo sa /stalo sa), ale vyskytli sa aj rôzne priradenia – štát, vláda, Nemci zobrali Židom majetok, majetok Židov prepadol štátu a Slovákom alebo zhabanie majetku Židom a pridelenie slovenskému správcovi.

TABUĽKA 4:

Vedeli by ste povedať, aspoň približne, čo znamená slovo „arizácia“?
Spontánne odpovede (kurzívou sú uvedené autentické odpovede z dotazníkov, v %)

Správna odpoveď (odobranie židovského majetku nacistami; majetok židov prepadol v prospech ostatných obyvateľov; znárodnenie židovských obchodov a potom znárodnili všetko; skonfiškovanie židovského majetku Nemcami; po deportácii židov kupovanie ich majetku; Rozdeľovanie majetku po židovských občanoch, ktorí sa nevrátili z vojny; Zhabanie židovského majetku v prospech štátu; fašisti zobrali majetok židom; Zhabanie židovského majetku po odsune židovských spoluobčanov do koncentračných táborov; je to odobratie vlastníckych práv na peniaze, majetky a vlastníctvo ¾udí so židovským pôvodom v prospech štátu; Nemci zaberali židom majetok; Zobrali židom majetky a bohatým gazdom; ukradnutie majetku Židom počas vojny, kolaborantmi; likvidácia židov vo všetkých oblastiach ľudského života; Vyhostenie židov do pracovných táborov a vyvlastnenie ich majetku; odoberali gardisti majetok židom; brali Židom ich majetky. Nedávno som pozeral film Obchod na korze. Pán Króner hral Františka Brtku, Tam som si to všetko uvedomil...; zhabanie židovského majetku Nemcami;	27,5
Odpoveď, ktorá sa týka holokaustu, vyvražďovania Židov, ale nie priamo arizácii (holokaust; likvidácia Židov; odstraňovanie Židov do koncentračných táborov a na nútené práce; segregácia židov, niečo s predajom židovské majetku, súvisí to s deportáciou, proti židom...)	16,1
Spomenutie niektorých znakov, ale v nesprávnych, resp. len čiastkových súvislostiach (rasové vnímanie ľudí, obmedzovanie slobody, ponižovanie počas vojny; nútené vyvlastnenie majetku, zobrať majetok iným ľuďom; vyvlastnenie (všeobecne...)	5,1
Iné súvislosti pojmu arizácia (presadzovanie árijskej rasy, árijská rasa sa propagovala a rozmnožovala; ponemčenie; prerobenie Slovákov na Nemcov, podoba, blond vlasy, modré oči; typ rasy obyvateľov; vyvražďovanie skupín obyvateľov s cieľom zachovania iba čistej rasy – blond, preferovaná nemecká rasa; árijci – čistá nemecká rasa; vyšľachtenie árijcov, vyčistenie Slovenska; preferovanie jednej rasy...)	7,1
Neviem, nikdy som to nepočul/a	44,1

ARIZÁCIE AKO MENEJ ZNÁMA SÚČASŤ PERZEKÚCIÍ ŽIDOV

Priamy podiel obyvateľov vtedajšieho Slovenska na arizáciách ostal v odpovediach v prevažnej miere zamlčaný. Toto zistenie poukazuje na skutočnosť, že ani u tých, ktorí vedeli uviesť správny význam pojmu, nejde o jednoznačný naratív, pri ktorom má proces arizácií nielen svoje obete, ale aj zodpovedných vinníkov. Bez pochopenia arizácií sa sotva dá pochopiť politický kontext doby a konanie obyvateľov Slovenska v období holokaustu, a teda sa aj kriticky vyrovnáť s touto kapitolou dejín.

Spomienky na arizácie, ako ich zachytili autori medzinárodného kvalitatívneho výskumu *Oral History Documentation Project Crimes against Civilian Populations during WW2*, ktorý bol na Slovensku realizovaný v rokoch 2011 – 2016, sú tiež v prevažnej väčšine formulované vágnymi „neaktérskymi“ konštatovaniami typu – a potom sa arizovalo, arizovali „cudzí“ (nie z našej dediny), arizovali gardisti a pod. Ak z rozhovoru vyplynulo, že aj v respondentovej rodine niekto získal židovský obchod, tak hovorili: „my“ sme si obchody kupovali, alebo odkazovali na dohodu s pôvodným židovským obyvateľom.

Historický výskum opakovane potvrdil známu skutočnosť, že niektorí arizátori sa k arizácii podnikového majetku podujali na základe žiadosti pôvodných židovských majiteľov a po dohode s nimi. V povojnových dokumentoch tzv. retribučného súdnictva alebo reštitučných konaní sa takýmto prípadom často hovorilo „fingované arizácie“, resp. „arizácie na oko“. Ich celkový počet stále nepoznáme.

Kategória „fingovaných arizácií“ podnecuje úvahu o tom, že pri posudzovaní procesu arizácie nemožno uplatňovať jednoduchú čierno-bielu schému o „zlých arizátoroch“ – jednotlivé prípady totiž odhalujú širšiu škálu charakterov a vzorcov správania aktérov arizácií. Zároveň je však potrebné povedať, že výskum preukázal aj viacero prípadov veľmi agresívnych arizátorov. Známym (nie ojedinelým) príkladom je spisovateľ Ľudovít Mistrík-Ondrejov, ktorý arizoval významný bratislavský antikvariát Steinerovcov a v čase masových deportácií Židov napísal oficiálny list, že pôvodných vlastníkov už v podniku nepotrebuje a ich zaistením a odtransportovaním neutrpí ani podnik a ani slovenské hospodárstvo.

Ďalšou témou, kde išlo o židovský majetok, sú verejné dražby židovského majetku po deportáciách. Pamätníci spomínajú, že dražby sa diali verejne, priamo na ulici pred jednotlivými domami. Ľudia tak videli, kto sa ich zúčastnil, aj čo si kúpil. Respondenti kvalitatívneho výskumu formulovali spomienky v zmysle: *na dražbách sme nekupovali „my“, ale naši sociálne slabší susedia; nie z našej dediny/mesta, ale z okolia*, alebo konštatujú, že *zapečatené židovské domy tajne po nociach rabovali samotní gardisti, ktorí vedeli, čo za „bohatstvo“ sa tam skrýva apod.*

Existuje množstvo výpovedí preživších holokaustu, ktorí sa po návrate domov po skončení 2. svetovej vojny nedokázali dostať naspäť k vlastnému majetku, či už k predmetom osobnej spotreby, ale ani k nehnuteľnostiam.

Kurz arizátorov v Bratislave

HISTORICKÝ KONTEXT PROCESU ARIZÁCIE

Diskusia o arizácii židovského majetku sa medzi predstaviteľmi HSĽS začala už v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939), teda čase keď ľudácky režim len vznikal.

So systematickými zásahmi do majetkových práv Židov na území vtedajšieho Slovenska napokon ľudáci začali po 14. marci 1939. Arizačný proces, ktorý okrem núteného vyvlastňovania a prevodu majetku zahŕňal v širšom zmysle aj vylúčovanie židovského obyvateľstva z hospodárskeho života na Slovensku, sa vyvíjal postupne a jeho hlavné fázy prebehli v období rokov 1940 – 1942. Najväčšiu intenzitu dosiahla arizácia v polovici roku 1941. Vo všeobecnosti možno povedať, že arizácia bola súborom protižidovských opatrení, ktoré režim priebežne upravoval a na jej priebehu sa odrážala aj aktuálna situácia v mocenskom zápase medzi dvomi krídlami vládnucej strany HSĽS (konzervatívne krídlo J. Tisa verzus radikálne krídlo V. Tuku).

Všeobecne však platí, že pokiaľ ide o Židov ako obeť perzekúcie, tie boli v každej etape procesu dôsledne udržiavané v prakticky bezmocnom postavení voči rozhodnutiam štátnych a mocenských zložiek.

Arizáciu si ľudia a niektorí pamätníci aj pod vplyvom dojmu z oscarového filmu *Obchod na korze* spájajú skôr s podnikmi (obchody, remeselné dielne a pod.), no v skutočnosti išlo o oveľa širší proces, ktorý sa dotkol všetkých druhov majetku.

Dobovo sa majetok Židov rozdeľoval na:

- podnikový majetok
- domový a bytový majetok
- vklady a cennosti
- poľnohospodársky majetok
- iný majetok.

Trh na Hlinkovom námestí v Bratislave (dnes Námestie SNP)

ARIZÁCIA AKO PRIESTOR PERZEKÚCIE A KORUPCIE

Výskum arizácie podnikov sa od roku 2013 v niektorých otázkach posunul. Ukázal, že celý mechanizmus výberu arizátorov bol nastavený tak, aby sa arizátormi mohli stať len fyzické, alebo právnické osoby s odporúčaním mocenských zložiek ľudáckeho režimu (Generálny sekretariát HSLŠ, okresné veliteľstvá Hlinkovej gardy, príslušné zložky Deutsche Partei). Do systému výberu arizátorov však zároveň vstupovali *ad hoc* intervencie rôznych politických predstaviteľov režimu a v nemalej miere aj konanie v konflikte záujmov a klasické formy korupcie (rodinkárstvo, klientelizmus, úplatky).

Podnikový majetok Židov, teda firmy (obchodného aj priemyselného charakteru) arizovali ako fyzické, tak aj právnické osoby. Celkovo bolo arizovaných (teda prevedených do vlastníctva nežidov) približne 2 200 firiem rôzneho druhu a ekonomického významu (od malých živností s ročným obratom menším ako 50 000 Ks až po veľké spoločnosti s obratom vyšším ako 10 miliónov Ks). Ďalších viac ako 10 000 podnikov bolo v arizačnom procese zlikvidovaných, kedy boli rozpredané hnutelnosti a tovar podniku, pôvodnému majiteľovi bolo úradne zrušené živnostenské oprávnenie a podnik zanikol.

Zistilo sa tiež, že pokiaľ ide o etnicitu, medzi arizátormi podnikového majetku boli najpočetnejšie zastúpení Slováci, po ktorých nasledovali príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku a v malom percente prípadov Rusíni. V jednom prípade arizoval príslušník maďarskej menšiny a to po predchádzajúcej politickej dohode na najvyšších miestach.

Takzvaný domový a bytový majetok vyvlastnil štát ako celok na jeseň 1941. Naše poznanie arizácie domového a bytového majetku sa od roku 2013 posunulo, keď výskum odhalil, že štát od roku 1942 vykonal ohodnotenie vyvlastnených nehnuteľností a tieto sa následne snažil od januára roku 1944 rozpredávať fyzickým a právnickým osobám. Išlo ako o domy, tak aj stavebné pozemky a záhrady s rozlohou do tisíc štvorcových siah. Pri výbere kupcov sa následne, podobne ako v prípade podnikového majetku, uplatňovali politické kritériá. Celkový rozsah majetku, ktorý bol takto rozpredaný ešte nie je známy.

Štát tiež od jesene 1940 zablokoval bankové vklady Židov, z ktorých prostredníctvom rôznych dávok a poplatkov postupne odčerpával značné finančné prostriedky.

Pokiaľ ide o kategóriu cenností, do ktorej spadali šperky a predmety z drahých kovov, tie, rovnako ako vklady, prevzal pod svoju kontrolu štát. Židia museli od jesene 1940 povinne odovzdať všetky šperky a predmety z drahých kovov do úschovy vo finančných inštitúciách. Štát následne stanovil Židom povinnosť zaplatiť mimoriadnu dávku 20 percent z majetku a uvedené cennosti stanovil za zábezpeku mimoriadnej dávky, ktorá mala byť zaplatená do 31. júla 1942.

Katastrofálna sociálna situácia židovského obyvateľstva a následné deportácie spustené 25. marca 1942 vyústili do stavu, že mimoriadna dávka zo židovského majetku bola v júli 1942 vedená ako nezaplatená a štát zaistil všetky deponované cennosti pod svoju kontrolu. Po druhej svetovej vojne bolo z pôvodného počtu 17 000 depozitných položiek reštituovaných do roku 1949 len 4 000.

(PRIBLIŽNÁ) HODNOTA ARIZOVANÉHO MAJETKU

Ostatné boli v roku 1953 prevezené do Prahy, kde pod kontrolou Štátnej banky československej prešli triedením, výlomom drahých kameňov zo šperkov a následne boli odvedené v zlome na tavenie. Išlo spolu o 137,9 kg zlata, 828 gramov striebra a 148,5 gramov platiny ohodnotených vtedy na približne 11 473 000 Kčs.

Hnuteľný majetok Židov, ktorí boli deportovaní, alebo zo Slovenska utiekli, vyvlastnil štát v roku 1942 a úrady ho následne rozpredávali na spomínaných verejných dražbách, ktoré boli vyhlasované verejne a vopred. Organizovali ich zamestnanci daňových úradov, ktorým mohli asistovať aj iní štátni úradníci, v obciach išlo predovšetkým o miestnych notárov. Arizácia sa dotkla tiež tzv. poľnohospodárskeho majetku Židov. Podľa dobových údajov išlo o viac ako 100 000 hektárov pôdy a inventár mnohých hospodárstiev.

Na konci roku 1941 bola v dôsledku arizácie všetkých foriem majetku židovská komunita úplne pauperizovaná. Z celkového počtu asi 90 tisíc si približne 64 tisíc Židov nemohlo zabezpečiť obživu z výnosov vlastného majetku. Pre ľudácky režim sa preto židovská komunita stala vážnym sociálnym problémom. Režim nebol ochotný sociálne podporovať obyvateľstvo, ktoré sám arizáciou obral o majetok a aj schopnosť užiť sa.

Na začiatku roku 1942 hľadali ľudácki politici východisko z tejto situácie v deportáciách Židov na územie dnešného Poľska okupované Nemcami. Je všeobecne známe, že ľudácka Slovenská republika nacistickej tretej ríše za každého prevzatého Žida zaplatila 500 ríšskych mariek.

O celkovej hodnote arizovaného majetku máme stále k dispozícii len tie údaje, ktoré uvádzali hlavní organizátori arizácií na jar roku 1942. Z ich sumarizácie vyplýva, že celková hodnota arizovaného majetku (so zaťažením) bola vtedy približne 4,3 miliardy korún slovenských (Ks). Historici tento údaj nedokázali do dnešných dní spresniť, hoci určitý posun v kritickéj analýze sa od roku 2013 dostavil. Ukázalo sa, že napríklad pri arizácii podnikov boli niektoré ukazovatele vyššie ako uvádzané a napríklad obrat podnikov bol o približne 100 miliónov korún vyšší ako v roku 1942 uvádzaná suma. Dá sa teda predpokladať, že aj celková hodnota arizovaného majetku by mohla byť výskumom v budúcnosti upravená.

V roku 2013 sme sa pokúsili vyčíslíť hodnotu arizovaného majetku v hodnote našej súčasnej meny. Pracovali sme s už spomínanou celkovou hodnotou arizovaného majetku ako ju sumarizovali jej organizátori v roku 1942 a pokúsili sme sa o jej vyčíslenie aj vo vtedajších cenách. Vychádzali sme zo zistenia, že 1 Ks mala hodnotu cca. 0,25 € a hrubým mechanickým prepočtom sme stanovili, že hodnota arizovaného majetku sa v roku 2013 pohybovala v pásme okolo 1 miliardy €. V dnešnom vyjadrení by sa hodnota arizovaného majetku (pri akceptácii sumy uvádzanej jej organizátormi v roku 1942) pohybovala na úrovni približne 1,2 miliardy €.

Presnejšiu predstavu o vtedajšej hodnote arizovaného majetku môže poskytnúť porovnanie hodnoty k zvolenému spotrebiteľskému košu, prípadne prepočet založený na porovnaní miezd. Priemerná hrubá mzda štátneho zamestnanca (napr. nižšieho úradníka na ministerstve alebo učiteľa) bola v rokoch 1939 – 1945 cca. 800 – 1000 Ks, čo korelovalo so mzdami rovnakej kategórie zamestnancov v období rokov 2013 – 2023 takmer v pomere 1:1.

KOLKO ŽIDOV BOLO Z ÚZEMIA SLOVENSKA DEPORTOVANÝCH DO KONCENTRAČNÝCH A VYHLADZOVACÍCH TÁBOROV?

Súbor úvodných troch otvorených otázok uzatvára otázka, či respondenti vedia – aspoň približne – koľko Židov bolo z územia vtedajšej ľudáckej Slovenskej republiky počas 2. svetovej vojny deportovaných do koncentračných a vyhladzovacích táborov.

Odpoveď v intervale 50 – 80 tisíc, ktorú sme považovali za správnu, uviedlo 22 percent opýtaných, 19 percent uviedlo podhodnotený počet a 24 percent uviedlo vyššie číslo. Necelých 30 percent respondentov odpovedalo „neviem“.

Pri bližšom pohľade na triedenie odpovedí podľa vekových skupín vidíme pozitívny trend najmä v najmladších vekových skupinách. Je možné, že zvýšená dotácia hodín dejepisu v 9. ročníku sa prejavila najviac práve v oblasti encyklopedických znalostí, kedy respondenti mali uviesť konkrétne číslo. V skupine 15 – 17 ročných sa podiel odpovedí „neviem“ znížil takmer o polovicu – zo 65 percent v roku 2013 na aktuálnych 35 percent. Podobný pokles vidíme aj v skupine 18 – 24 ročných z úrovne 56 percent v roku 2013 na 31 percent v roku 2023 (viac pozri Tabuľku 6).

TABUĽKA 5:

Vedeli by ste povedať – aspoň približne – koľko Židov bolo z územia vtedajšieho slovenského štátu počas 2. svetovej vojny deportovaných do koncentračných táborov?
(porovnanie 2023 – 2013, v %)

	2023	2013
Správna odpoveď (50 – 80 tisíc)	22,2	15,3
Nesprávna odpoveď (menej ako 50 tisíc)	19,2	17,5
Nesprávna odpoveď (viac ako 80 tisíc)	24,3	14,9
Neurčitá odpoveď (veľa, tisíce, milióny, ...)	5	3,5
Žiaden, nikto	0,1	0
Neviem, nikdy som to nepočul/a	29,2	48,9

Miera informovanosti verejnosti o niektorých aspektoch obdobia ľudáckej Slovenskej republiky a holokaustu sa za uplynulých desať rokov zvýšila, stále ju však nemožno považovať za uspokojivú.

Podiel odpovedí „neviem“ je vysoký a najviac súvisí s vekom: čím mladší sú respondenti, tým menej vedia, pritom by sa dalo očakávať, že žiaci 8. a 9. ročníka ZŠ aj stredoškolská mládež by mala mať znalosti z našej modernej histórie v čerstvej pamäti z hodín dejepisu. V tejto súvislosti môžeme konštatovať pozitívny trend v miere informovanosti, ktorý od roku 2013 nastal práve v najmladších vekových skupinách. Ďalším dôležitým a očakávaným faktorom, ktorý ovplyvňuje mieru znalosti je dosiahnuté vzdelanie.

TABUĽKA 6:

Podiel odpovedí „NEVIEM“ na otvorené otázky (podľa veku, v %)

15 – 17	18 – 24	25 – 34	35 – 44	45 – 54	55 – 64	65 a viac	Celá vzorka

Kľúčoví politickí predstavitelia ľudáckej Slovenskej republiky 1939 – 1945

2023	44,7	43,7	27,9	24,6	19,9	25,1	15,2	24,8
2013	62,5	55,3	45,8	29,8	20,3	22,8	22,4	33,8

Čo znamená slovo „arizácia“?

2023	66,7	53,8	43,3	40	46	39,4	42,7	44,1
2013	78,3	66,7	56,9	55,9	44,8	47,6	45,7	53,6

Kolko Židov bolo z územia ľudáckej Slovenskej republiky deportovaných do koncentračných táborov?

2023	35,1	31,2	29,4	27	26,1	32,9	28,9	29,2
2013	65,2	56,5	59,7	48,9	40,1	41,2	41,2	48,9

ZDROJE INFORMÁCIÍ
O OBDOBÍ ĽUDÁCKEJ
SLOVENSKEJ REPUBLIKY
A HOLOKAUSTE

Pre úsilie rozširovať vedomosti i scitlivovať verejnosť na tému holokaustu je dôležité vedieť, aké zdroje informácií ľudia využívajú, resp. subjektívne deklarujú ich využívanie. Respondenti si zo zoznamu rôznych (predpokladaných) zdrojov mohli vybrať dva.

Podobne ako v roku 2013 najčastejšie uvádzaným zdrojom bola škola, no jej význam poklesol. Kým pred desiatimi rokmi bola zdrojom informácií pre 44 percent, v roku 2023 si ju vybralo 35 percent opýtaných (Tabuľka 8). Nie je prekvapujúce, že škola viac dominovala v mladších vekových kategóriách, najviac v skupine 15 – 17 ročných, až 70 percent (Tabuľka 9).

Druhým najrelevantnejším zdrojom sú slovenské verejnoprávne médiá (28 %) a 14 percent uviedlo rodinu; ale tiež stretnutia s pamätníkmi, či štúdium odbornej literatúry. Internet a sociálne siete ako zdroj síce narástol zo 6 na 12 percent, no zároveň to ukazuje, že napriek podstatne väčšej intenzite používania internetu ako informačného zdroja, nie je až tak často uvádzaný ako zdroj informácií o ľudáckej Slovenskej republike a holokauste.

Porovnanie využívaných informačných zdrojov za uplynulú dekádu ukazuje niekoľko dôležitých posunov – ústup rodinného prostredia ako zdroja tohto typu informácií (a možno aj ako priestoru komunikácie vo všeobecnosti) a nástup internetu a sociálnych sietí. Internet a sociálne siete sú v rámci tejto témy relevantnejšie pre 18 – 24 ročných. Za pozitívnu správu treba tiež považovať pokles odpovedí *nezaujíma ma to* z 12 percent na 4.

TABUĽKA 8:

Odkiaľ ste čerpali informácie a vedomosti o prenasledovaní a vyvražďovaní Židov počas slovenského vojnového štátu a o holokauste? (Porovnanie rokov 2023 a 2013, v %)

	2023	2013
škola	35	44
verejnoprávne médiá na Slovensku (STV, Slovenský rozhlas, resp. RTVS)	28	28
rodina	14	21
stretnutia s pamätníkmi – s ľuďmi, ktorí tú dobu prežili	14	11
odborná literatúra, literatúra faktu	14	9
internet, sociálne siete, blogy	12	6
priatelia, známi	11	13
súkromné televízie na Slovensku – Markíza, JOJ, TA3	10	10
múzeá	8	X
časopisy, noviny	6	12
umenie: krásna literatúra (beletria), filmy, výstavy, divadlo	6	7
verejnoprávna televízia v Čechách	2	3
iné zahraničné televízie	2	2
aktivity občianskych združení, mimovládnych organizácií a pod.	1	1
iné zdroje	1	1
nezaujíma ma to/ odnikiaľ	4	12

Poznámka: súčet je viac ako 100 %, lebo bola možnosť dvoch odpovedí.

X - táto položka nebola v roku 2013 zaradená.

Kedže z hľadiska výučby a výchovy je dôležitá predovšetkým mladá generácia, pozrime sa na posuny v portfóliu zdrojov informácií v perspektíve tejto vekovej kohorty. I keď náš výskum nepokrýval analýzu obsahu učenia, za kladné zistenie považujeme, že v prípade 15 – 17 ročných za uplynulých 10 rokov vzrástol význam školy.

V tomto náraste sa pravdepodobne odzrkadľuje navýšená hodina dejepisu pre 9. ročník (úprava z roku 2017), ale aj celková väčšia pozornosť, ktorú školy venujú témam pravicového extrémizmu. Tento vývoj zrejme akceleroval po voľbách v roku 2016, kedy sa do parlamentu dostala strana ĽSNS aj vďaka hlasom mladých voličov. Na druhej strane vidíme prepád rodiny ako priestoru, kde sa hovorí aj o historických témach a kde sa môže prenášať medzigeneračná skúsenosť.

Výrazný pokles významu rodiny ako zdroja informácií a vedomostí (z 21 % na 14 %) môže na jednej strane spôsobovať prirodzené odchádzanie „generácie zážitku“ – tých, ktorí žili v sledovanom historickom období. Absencia najstaršej generácie v rodinách ovplyvňuje medzigeneračný prenos jej priamo zažitej skúsenosti.

Zaujímavé zistenie priniesol medzinárodný kvalitatívny výskum *Oral History Documentation Project Crimes against Civilian Populations during WW2*, realizovaný na Slovensku v rokoch 2011 – 2016, ktorý bol zameraný na pamäť nežidovských pamätníkov holokaustu. Nežidovskí očití svedkovia holokaustu v ňom konštatovali, že iba zriedkavo hovoria so svojimi deťmi a vnúčatami o svojich skúsenostiach a zážitkoch z tohto obdobia.

Všeobecnejším dôvodom môže byť celkovo nedostatočná komunikácia medzi členmi rodiny, na ktorú už dlhšie upozorňujú najmä psychológovia.

TABUĽKA 9:

Odkiaľ ste čerpali informácie a vedomosti o prenasledovaní a vyvražďovaní Židov počas slovenského vojnového štátu a o holokauste?

Najskôr si prečítajte celý zoznam a následne z neho vyberte dva zdroje, ktoré najviac prispeli k vašim vedomostiam a vašej informovanosti.

(v %.)

	Rodina	Škola	Internet, sociálne siete	Odb. literatúra	Verejnoprávne médiá
vek					
15 – 17	5,4	70,3	10,8	8,3	8,1
18 – 24	7,7	51,6	20,9	13,2	12,1
25 – 34	9,6	44,6	18,6	11,9	21,5
35 – 44	13,7	36,3	17,2	12,7	27
45 – 54	13,6	31,3	10,2	15,9	34,1
55 – 64	15,2	26,2	6,7	18,3	32,9
65+	20,5	19,9	2,4	11,9	36,2

Porovnanie rokov 2023 a 2013 v kategórii mladých ľudí. (v %)

	Škola		Internet, sociálne siete		Rodina	
vek	2023	2013	2023	2013	2023	2013
15 – 17	70,3	55,4	10,8	16,5	5,4	16,6
18 – 24	51,6	60,5	20,9	10,6	7,7	17

POSTOJE VEREJNOSTI K ZODPOVEDNOSTI ĽUDÁKOV ZA ZLOČINY HOLOKAUSTU A UCHOVÁVANIU PAMÄTI

Kľúčovou postojovou otázkou vo vzťahu k obdobiu ľudáckej Slovenskej republiky je vnímanie zodpovednosti jej politických predstaviteľov za deportácie a vyvražďovanie Židov.

Vo výskume 70 percent respondentov súhlasilo (rozhodne+skôr), že títo predstavitelia nesú zodpovednosť. Nesúhlasných odpovedí bolo 17 percent a 13 percent sa nevedelo k tejto otázke vyjadriť, čo je menej ako tomu bolo pred 10 rokmi (19 %).

TABUĽKA 10:

Politickí predstavitelia ľudáckej Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945 sú spoluzodpovední za deportácie a vyvražďovanie Židov. (v %)

Rozhodne súhlasí	33,9	70
Skôr súhlasí	35,7	
Skôr nesúhlasí	14,3	17
Rozhodne nesúhlasí	2,6	
Nevie	13,3	13

TABUĽKA 11:

Porovnanie 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Rozhodne + skôr súhlasí	70	67
Skôr + rozhodne nesúhlasí	17	14
Neviem	13	19

Mierne stúpajúca tendencia v otázke zodpovednosti predstaviteľov ľudáckeho režimu za deportácie a vyvražďovanie Židov je dobrou správou. Súčasne – na základe odpovedí o konkrétnych menách predstaviteľov – je zrejmé, že táto zodpovednosť je málo adresná, spojená skôr s „bezmennou skupinou“ neznámych ľudákov, ako s konkrétnymi osobami.

Priamo identifikovaný je iba prezident Tiso, aj keď jeho rola a zodpovednosť je v nasledujúcich otázkach týkajúcich sa jeho osoby „zriedená“ (napr. v otázke o záchrane Židov).

MÝTUS TISA AKO „ZÁCHRANCU“ ŽIDOV

Obhajcovia prezidenta Tisa na jeho obranu zvyčajne tvrdia, že zachránil život mnohým Židom.

S týmto výrokom vyslovilo súhlas 33 percent opýtaných, čo je o 4 percentá viac než pred 10 rokmi. O niečo viac však narástol aj podiel tých, ktorí s týmto tvrdením nesúhlasia (Z 40 % v roku 2013 na aktuálnych 47 %) a 20 percent nevie zaujať stanovisko. V tejto otázke stále vidíme relatívne vysokú mieru nevyjasnenosti, hoci podiel odpovedí „neviem“ sa za 10 rokov znížil o 11 percent, čo nás opäť vedie k otázke, ako túto vedomosť a aj záujem o národné dejiny sprostredkovať najmä mladým ľuďom.

Mýtus Jozefa Tisa ako „záchrancu Židov“ pred dopadmi politiky štátu, ktorého bol najvyšší predstaviteľom, je dlhotrvajúci a úspešný.

Ako najvyšší predstaviteľ ľudáckej Slovenskej republiky 1939 – 1945 je stále vnímaný nejednoznačne. Ovplyvňuje to zrejme aj fakt, že bol katolíckym kňazom. Pod nejednoznačnú interpretáciu jeho politického dedičstva sa tak podpisuje tiež pretrvávajúca neschopnosť súčasných reprezentantov katolíckej cirkvi na Slovensku vyjadriť sa a kriticky prehodnotiť jeho politickú zodpovednosť za holokaust.

TABUĽKA 12:

Prezident Tiso zachránil život mnohým Židom. (v %)

Rozhodne súhlasí	7,8	33
Skôr súhlasí	25,1	
Skôr nesúhlasí	23,2	47
Rozhodne nesúhlasí	23,6	
Nevie	20,2	20

TABUĽKA 13:

Porovnanie 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Rozhodne + skôr súhlasí	33	29
Skôr + rozhodne nesúhlasí	47	40
Neviem	20	31

POZOROVANIE ZO ŠKOLSKEJ REALITY

Praktická skúsenosť autorov a autoriek výskumu z priameho kontaktu s pedagógmi pri rozličných neformálnych vzdelávacích aktivitách zaznamenáva istú dynamiku a kvalitatívny posun.

V 90. rokoch sa učitelia otvorene a verejne ohradzovali napríklad proti kritike J. Tisa. Dráždila ich predstava, že by Slovákom ako celku mohla byť prisudzovaná spoluzodpovednosť za holokaust v ich vlastnej krajine. Postupom času sa frekvencia otvorených prejavov nesúhlasu pedagógov s kritikou ľudáckeho režimu a jeho predstaviteľov znížila.

Od začiatku nového milénia sa zároveň zvýšil záujem pedagógov o spôsoby ako učiť o tomto historickom období, o nové metodické a didaktické postupy. V súčasnosti majú k dispozícii množstvo nových zdrojov, učebných textov, metodických príručiek.

Problematika ľudáckej Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945, holokaustu na Slovensku a osudov židovskej komunity však nie je špecificky zdôraňovanou súčasťou učebných osnov. Môže sa vyučovať na viacerých predmetoch (dejepis, občianska náuka, etika, náboženstvo), kvalita výuky závisí najmä od prístupu a angažovanosti jednotlivých učiteľov, ale tiež od podpory vedenia školy, alebo aj od miestnych podmienok: dostupnosti objektov spojených so životom židovskej komunity, múzeí, či iných pamäťových inštitúcií, ktoré ponúkajú kvalitné vzdelávacie programy.

Sú školy, kde sa táto problematika vyučuje cielene, zahŕňa študentské projektové výskumy zamerané na lokálnu židovskú komunitu a jej osudy v 20. storočí, či dokonca je spojená s aktívnou starostlivosťou o pamiatky hmotného židovského kultúrneho dedičstva (napr. starostlivosť o židovské cintoríny v mieste školy, či v jej širšom okolí). Ale ak sa učiteľ z akéhokoľvek dôvodu nechce venovať tejto problematike, otvárať ťažké otázky o úlohe majoritného obyvateľstva počas holokaustu, tak sa im dokáže pohodlne vyhnúť.

SLOVÁCI PROFITOVALI NA HOLOKAUSTE ŽIDOV

Až 82 percent opýtaných si myslí, že Slováci profitovali na holokauste Židov. Nesúhlasných postojov bolo 6 percent a 12 percent opýtaných sa nevedelo vyjadriť. V odpovediach na túto otázku vidíme široký konsenzus, ktorý však nie je podporený hlbšou znalosťou historických faktov a súvislostí, ako ukázali ostatné výsledky tohto výskumu.

Pomerne významný nárast súhlasu v tejto postojovej otázke je nepochybne pozitívnym trendom, ktorý je ovplyvnený predovšetkým obsahmi komunikovanými v médiách a oficiálnych vystúpeniach politickej a štátnej reprezentácie, resp. mienkotvorných autorít vo verejnom diskurze. Pri interpretácii je potrebné zvážiť otázku, do akej miery ide o konštatovanie v deklaratívnej rovine, za ktorým môže a nemusí byť konkrétna predstava či vedomosť.

TABUĽKA 14:

Niektorí obyvatelia vojnového slovenského štátu finančne či materiálne profitovali z prenasledovania a diskriminácie Židov na Slovensku (počas arizácií, kupovaním židovského hnutelného majetku po deportáciách na verejných dražbách a pod., v %).

Rozhodne súhlasí	40,5	82
Skôr súhlasí	41,3	
Skôr nesúhlasí	5,4	6
Rozhodne nesúhlasí	0,8	
Nevie	12	12

TABUĽKA 15:

Porovnanie 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Rozhodne + skôr súhlasí	82	73
Skôr + rozhodne nesúhlasí	6	7
Neviem	12	20

POSTOJE K UCHOVÁVANIU SPOMIENOK

Väčšina obyvateľov Slovenska (71 %) súhlasí s tým, že spomienky na holokaust treba sústavne uchovávať živé. Za uchovávanie pamäti sa častejšie vyjadrujú ľudia s VŠ vzdelaním. Aj v tejto otázke došlo oproti roku 2013 k pozitívnemu posunu – za uchovávanie pamäti sa vtedy vyjadrilo 61 percent. Ide o výraznejší posun než ako sme zaznamenali medzi rokmi 1999 (výskum AJC) a 2013. Na druhej strane, 25 percent si myslí presný opak a súhlasí s výrokom, že takmer 80 rokov po skončení 2. svetovej vojny je načase prestať s pripomínaním deportácií a vyvražďovania Židov. I keď uchovávanie pamäti podporuje jasná väčšina, ani štvrtina populácie nie je zanedbateľná menšina.

TABUĽKA 16:

Pri každej dvojici mi, prosím, povedzte, či úplne súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom B alebo úplne súhlasíte s výrokom B. (v %)

- A. Takmer 80 rokov po skončení II. svetovej vojny je načase prestať s pripomínaním deportácií a vyvražďovania Židov.**
B. Tieto spomienky by sa mali sústavne uchovávať.

Úplne súhlasí s výrokom A	10,1	25
Skôr súhlasí s výrokom A	15,3	
Skôr súhlasí s výrokom B	29,4	71
Úplne súhlasí s výrokom B	41,5	
Nevie	3,7	4

TABUĽKA 17:

Porovnanie 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Rozhodne + skôr súhlasím A	25	29
Skôr + rozhodne súhlasím B	71	61
Neviem	4	10

Záverečná postojová otázka smerovala k vnímaniu potreby poučenia z minulosti pre súčasnosť. Respondentom sme dali na výber dvojicu výrokov. 69 percent opýtaných súhlasí s výrokom, podľa ktorého „by sme mali viac hovoriť o tom, ako totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní“.

26 percent skôr alebo jednoznačne súhlasí s opačným tvrdením, podľa ktorého „je zbytočné to pripomínať, nič také, ako bolo prenasledovanie a vyvražďovanie skupiny obyvateľstva sa v našej spoločnosti nemôže zopakovať“. Aj v tejto otázke vidíme oproti roku 2013 mierny pozitívny posun.

TABUĽKA 18:

Pri každej dvojici povedzte, či úplne súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom B alebo úplne súhlasíte s výrokom B. (v %)

- A.** Mali by sme viac hovoriť o tom, ako totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní.
- B.** Je zbytočné to pripomínať, nič také, ako bolo prenasledovanie a vyvražďovanie skupiny obyvateľstva sa v našej spoločnosti nemôže zopakovať.

Úplne súhlasí s výrokom A	37	69
Skôr súhlasí s výrokom A	32,3	
Skôr súhlasí s výrokom B	17,1	26
Úplne súhlasí s výrokom B	8,4	
Nevie	5,1	5

TABUĽKA 19:

Porovnanie 2023 – 2013 (v %)

	2023	2013
Rozhodne + skôr súhlasím A	69	60
Skôr + rozhodne súhlasím B	26	28
Neviem	5	12

Nárast podpory myšlienky uchovávať spomínanie na obdobie ľudáckej Slovenskej republiky a holokaustu vnímame aj ako výsledok toho, že spomienkové podujatia a iniciatívy sa stali súčasťou oficiálnych štátnych pietnych aktov (na Rybnom námestí v Bratislave pri pamätníku obetiam holokaustu v pamätný Deň obetí holokaustu a rasového násillia, či na popradskej stanici v deň výročia vypravenia prvého transportu Židov). Spomienkové iniciatívy sa konajú tiež v réžii a za účasti komunálnych politikov v regiónoch, resp. občianskych aktivistov a sú previazané na lokálnu históriu židovských komunít (napr. iniciatíva Bratislavského samosprávneho kraja na Patrónke). Pravidelne a dlhodobo sú vo verejnom priestore prítomné občianske aktivity, často v spolupráci s židovskými obcami, resp. Ústredným zväzom židovských náboženských obcí v SR a mimovládnyimi organizáciami (napr. Dokumentačné stredisko holokaustu, Nadácia Milana Šimečku, Post bellum, spomienkový pochod Vrba-Wetzler Memorial v Žiline a pod.). Dôležitou súčasťou spomínania na holokaust sú tiež aktivity Múzea holokaustu v Seredi, ktoré vzniklo v roku 2016.

Význam nadobudlo čítanie mien obetí holokaustu v Divadle Pavla Országha Hviezdoslava v Bratislave (od roku 2009), ale aj v ďalších mestách – na židovských cintorínoch (napr. vo Zvolene), pri lokálnych pamätníkoch, tabuliach s menami miestnych židovských obyvateľov. Vzrástol záujem zo strany miestnych historikov a aktivistov ustáliť korektné zoznamy mien obetí holokaustu (takéto pamätne miesta vznikli vo viacerých mestách Slovenska od Košíc, cez Bardejov, Námestovo, Ružomberok, Piešťany, Bánovce nad Bebravou a ďalšie). Rozširuje sa aj obsah spomínania: okrem židovských obetí aj na nežidovských pomocníkov, resp. záchrancov. Predovšetkým príbehy záchrancov Židov sa stávajú neoddeliteľnou súčasťou spomienkové naratívu na Slovensku.

Táto téma má výraznú mediálnu podporu – v posledných rokoch RTVS vysielala ceremoniál, na ktorom záchrancovia z majority preberajú izraelské štátne vyznamenanie Spravodlivý medzi národmi. Verejnoprávny rozhlas dáva tiež priestor téme záchrancov – sústredene a systematicky sa jej venuje redaktorka Dagmar Mozolová, ktorá pripravuje reláciu *Encyklopédia spravodlivých* – informácie šíri aj na web stránke *Príbehy spravodlivých* s podtitulom „o statočných Slovákoch, ktorí zachránili život“ (od 2018), pripravila tiež dokumentárny film *Spravodliví* (2015).

Tento trend posledných rokov pripomína nástup „éry záchrancov“. Nie je charakteristický len pre Slovensko, podobné procesy je možné nájsť v susednom Poľsku, či Maďarsku. Záchrancovia Židov sú vhodným prostriedkom ako hovoriť o holokauste na Slovensku a osloviť prítomne nežidovskú majoritu s pozitívnou správou. Toto úsilie má tiež pomerne kladný ohlas medzi stále sa zmenšujúcou skupinou preživších. Najpočetnejšie zastúpenie v tejto skupine dnes majú práve ľudia, ktorí ho prežili predovšetkým vďaka pomoci a obeti ľudí z majority.

Zachránení Židia však tvoria len nepatrný zlomok pôvodnej židovskej komunity na Slovensku a ocenení záchrancovia sú len fragmentom celého príbehu holokaustu na Slovensku. Záchrancovia predstavujú výraznú menšinu v pomere k mlčiacej, pozorujúcej, profitujúcej a kolaborujúcej majorite v ľudáckej Slovenskej republike rokov 1939 – 1945.

Zdôrazňovaním pozitívnych, humánnych príkladov záchrancov sa na jednej strane vytvárajú nasledovaniahodné vzory, zároveň sa odpútava pozornosť verejnosti od otázok spoluúčasti nežidovskej väčšiny obyvateľov Slovenska na holokauste vo vlastnej krajine.

Povestná mlčiaca väčšina bola v lepšom prípade nečinná, v horšom využívala situáciu Židov vo vlastný prospech počas arizácií, nákupov na dražbách alebo obsadením uvoľnených „lepších pozícií“ v zamestnaní – po Židoch. Dôležitý fakt je, že na rozdiel od záchrancov Židov, ktorí konali v súlade so svojím svedomím, sa mlčiaca väčšina správala v súlade s vtedy platnými zákonmi. Tieto skutočnosti nebývajú témou verejnej diskusie a veľmi zriedkavo tiež vystúpení politikov, či cirkevných predstaviteľov. Tí radšej “vďačne” siahnu po téme záchrancov.

AKÁ JE VIDITEĽNOSŤ POPIERANIA HOLOKAUSTU?

Popieranie holokaustu je na Slovensku, podobne ako vo väčšine členských krajín EÚ, trestným činom. Napriek tomu je popieranie holokaustu rozšíreným fenoménom, a preto sme sa v roku 2023 prvýkrát rozhodli do výskumu zaradiť dve otázky na túto tému.

Hlavným zistením je, že až tretina opýtaných zachytila názor, podľa ktorého sa masové vyvražďovanie Židov nacistami nikdy nestalo. Neprekvapujúco, takmer 40 percent z nich sa s takýmito názormi stretli na internete, resp. sociálnych sieťach.

Samotné zachytenie takýchto tvrdení rozhodne neznamená, že ich títo respondenti schvaľovali, skôr ide o ľudí, ktorí sú na takéto správy citliví a aj vo všeobecnosti viac sledujú spoločenské a politické dianie.

TABUĽKA 20:

Niektorí ľudia tvrdia, že masové vyvražďovanie Židov nacistami sa nikdy nestalo. Počuli ste už niekedy takéto názory? (v %)

áno, počul/a takýto názor	32,5
nie, nepočul/a	64,4
neviem	3,1

TABUĽKA 21:

**Kde ste sa stretli, kde ste niečo také počuli?
Možnosť viacerých odpovedí. (v %)**

v televízii	31,8
v rádiu/rozhlase	7,3
čítali ste v novinách/ časopisoch	16,7
čítali ste na internete	39,3
čítali ste na sociálnych sieťach	30,3
v rozhovoroch s rodinnými príslušníkmi	3,8
v rozhovoroch s priateľmi, známymi, kolegami	18,6
v škole	1,8
inde (kde?)...	3,6
nevie (nečítaná možnosť)	3,6

Priame popieranie holokaustu na Slovensku neidentifikujeme ako rozšírený problém. Rozšírené sú však najmä mäkkšie formy trivializácie holokaustu, neadekvátne a necitlivé narábanie so symbolmi, ktoré sa k nemu viažu – napríklad snaha o používanie Dávidovej hviezdy protestujúcimi proti očkovaniu počas pandémie Covid-19.

Absenciu citlivosti ilustrujú aj kauzy týkajúce sa pamätníkov reprezentantov ľudáckeho režimu vo verejnom priestore (napr. socha J. Tisa v Čajakovciach pri Nitre, busta F. Ďurčanského v Rajci), resp. označovanie ulice ich menami (ulica „Dr. Jozefa Tisu“ v obci Varín).

Podobne chýba senzitivita a empatia, ktoré by zamedzili neadekvátnemu správaniu aj niektorých politických predstaviteľov (napríklad nevhodné prirovnanie expremiéra Matoviča, keď sám seba označil za Žida 21. storočia v súvislosti s údajnými útokmi voči nemu v tlači).

Naše zistenie o rozsahu spochybňovania holokaustu dopĺňa aj výsledok minuloročného medzinárodného výskumu od Oxford Internet Institute. Jeho odborníci v roku 2022 identifikovali a analyzovali takmer 4 tisíc príspevkov týkajúcich sa holokaustu na piatich hlavných online platformách: Facebook, Instagram, Telegram, TikTok a Twitter.

Zistili, že až polovica obsahu o holokauste na Telegrame popiera alebo prekrúca fakty. Podobne 19 percent obsahu súvisiaceho s holokaustom na Twitteri, 17 percent na TikToku, 8 percent na Facebooku a 3 percentá príspevkov na Instagrame obsahovali manipuláciu či skreslenia historických faktov.

PRÍLOHY

Sumárne výsledky

TRIEDENIE PODĽA
SOCIÁLNO-DEMOGRAFICKÝCH ZNAKOV

Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi názormi?

Politickí predstavitelia slovenského štátu z rokov 1939 – 1945 sú spoluzodpovední za deportácie a vyvražďovanie Židov. (v %)

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Celá populácia	70	17	13
Muži	71	17,1	11,9
Ženy	68,3	17	14,7
Vek			
15 – 17	63,9	11,1	25
18 – 24	69,2	11	19,8
25 – 34	72,9	13	14,1
35 – 44	68,1	18,1	13,7
45 – 54	71,6	17	11,4
55 – 64	68,9	20,7	10,4
65 a viac	69	19,5	11,4

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Vzdelanie			
Základné	38,7	42,7	18,6
Stredoškolské bez maturity	65,2	21,7	13
Stredoškolské	32,4	48,7	18,9
Vysokoškolské	29,2	52,9	17,9

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Prívrženci parlamentných strán			
OĽaNO	75	13,6	11,4
Smer-SD	69,9	22,3	7,8
ĽSNS	30	50	20
Sme rodina	64,2	13,2	22,6
PS	85,7	6,5	7,8
SaS	84,2	10,5	5,3
KDH	70,8	16,7	12,5
Republika	63,9	29,5	6,6
HLAS-SD	71,2	17,8	11

Prezident Tiso zachránil život mnohým Židom. (v %)

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Pohlavie			
Celá populácia	33	47	20
Muži	33,5	47,5	19,1
Ženy	32,4	46,3	21,4

Vek			
15 – 17	21,6	37,8	40,5
18 – 24	25,3	48,4	26,4
25 – 34	21,9	47,2	30,9
35 – 44	34,3	47,1	18,6
45 – 54	32,4	53,4	14,2
55 – 64	37,2	44,5	18,3
65 a viac	43,1	43,6	13,3

Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie

Vzdelanie			
Základné	31	40,2	28,7
Stredoškolské bez maturity	38,7	42,7	18,6
Stredoškolské	32,4	48,7	18,9
Vysokoškolské	29,2	52,9	17,9

Prívrženci parlamentných strán			
OLaNO	22,7	56,8	20,5
Smer-SD	49,5	36,9	13,6
ĽSNS	40	30	30
Sme rodina	31,5	31,5	37
PS	13,2	77,6	9,2
SaS	28,9	55,3	15,8
KDH	37,5	45,8	16,7
Republika	42,6	42,6	14,8
HLAS-SD	37	44,5	18,5

Niektorí obyvatelia vojnového slovenského štátu finančne či materiálne profitovali z prenasledovania a diskriminácie Židov na Slovensku (počas arizácií, kupovaním židovského hnutelného majetku po deportáciách na verejných dražbách a pod.). (v %)

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Celá populácia	82	6	12
Muži	82,5	7	10,5
Ženy	81,3	5,3	13,4
Vek			
15 – 17	61,1	8,3	30,6
18 – 24	80,4	2,2	17,4
25 – 34	83,1	5,6	11,3
35 – 44	81,4	8,8	9,8
45 – 54	80,8	6,2	13
55 – 64	81,7	4,3	14
65 a viac	86,3	6,6	7,1

Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie

Vzdelanie

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
Základné	74,1	6,3	19,5
Stredoškolské bez maturity	81	7,5	11,5
Stredoškolské	82,7	5,4	12
Vysokoškolské	87,1	5,8	7,1

Prívrženci parlamentných strán

	Rozhodne a skôr súhlasí	Rozhodne a skôr nesúhlasí	Nevie
OLaNO	82,2	6,7	11,1
Smer-SD	87,4	5,8	6,8
ĽSNS	70	10	20
Sme rodina	65,5	5,5	29,1
PS	94,7	1,3	3,9
SaS	84,2	10,5	5,3
KDH	77,1	14,6	8,3
Republika	86,9	8,2	4,9
HLAS-SD	81,5	5,5	13

Pri každej dvojici povedzte, či úplne súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom B, alebo úplne súhlasíte s výrokom B. (v %)

A. Takmer 70 rokov po skončení II. svetovej vojny je načase prestať s pripomínaním deportácií a vyvražďovania Židov.

B. Tieto spomienky by sa mali sústavne uchovávať.

	Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie
Celá populácia	25	71	4
Muži	24,9	71,1	4,1
Ženy	25,9	70,8	3,3
Vek			
15 – 17	36,8	55,3	7,9
18 – 24	20,7	72,8	6,5
25 – 34	25,4	71,8	2,8
35 – 44	27,8	69,3	2,9
45 – 54	22,6	72,9	4,5
55 – 64	21,3	73,8	4,9
65 a viac	28,6	70	1,4

Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie

Vzdelanie

Základné	25,3	68,4	6,3
Stredoškolské bez maturity	26,5	70	3,6
Stredoškolské	27,7	68,4	3,8
Vysokoškolské	20,4	77,9	1,7

Prívrženci parlamentných strán

OĽaNO	22,7	77,3	
Smer-SD	23,3	74,8	1,9
ĽSNS	70	30	
Sme rodina	39,6	54,7	5,7
PS	9,1	90,9	
SaS	21,1	78,9	
KDH	29,8	68,1	2,1
Republika	38,3	60	1,7
HLAS-SD	24,7	71,2	4,1

Pri každej dvojici povedzte, či úplne súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom A, skôr súhlasíte s výrokom B, alebo úplne súhlasíte s výrokom B.
(v %)

Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie

A. Mali by sme viac hovoriť o tom, ako totalitný režim prostredníctvom propagandy dokáže vmanipulovať „obyčajných ľudí“ do spoluúčasti na porušovaní ľudských práv či vyvražďovaní.

B. Je zbytočné to pripomínať, nič také, ako bolo prenasledovanie a vyvražďovanie skupiny obyvateľstva sa v našej spoločnosti nemôže zopakovať.

	Súhlas s výrokom A	Súhlas s výrokom B	Nevie
Celá populácia	69	26	5
Muži	71,2	23,7	5,1
Ženy	67,6	27,3	5,1
Vek			
15 – 17	55,3	36,8	7,9
18 – 24	65,9	25,3	8,8
25 – 34	71,2	22	6,8
35 – 44	70,1	25	4,9
45 – 54	73,1	24	2,9
55 – 64	66,9	26,4	6,7
65 a viac	70	27,1	2,9

Vzdelanie			
Základné	63,8	27,6	8,6
Stredoškolské bez maturity	69,2	26,5	4,3
Stredoškolské	71,7	23,7	4,6
Vysokoškolské	70	25,8	4,2

Prívrženci parlamentných strán			
OLaNO	75,6	24,4	
Smer-SD	64,7	32,4	2,9
ĽSNS	55	45	
Sme rodina	53,7	35,2	11,1
PS	80,3	13,2	6,6
SaS	66,7	33,3	
KDH	83,3	14,6	2,1
Republika	67,2	29,5	3,3
HLAS-SD	71,2	25,3	3,4

Niektorí ľudia tvrdia, že masové vyvražďovanie Židov nacistami sa nikdy nestalo. Počuli ste už niekedy takéto názory? (v %)

Áno, počul/a som taký názor

Celá populácia	32,5
Muži	35,5
Ženy	29,7
Vek	
15 – 17	24,3
18 – 24	32,6
25 – 34	29,8
35 – 44	34,6
45 – 54	32,4
55 – 64	36
65 a viac	31,4
Vzdelanie	
Základné	22,4
Stredoškolské bez maturity	30,8
Stredoškolské	33,9
Vysokoškolské	39,4

Prívrženci parlamentných strán

OLaNO	40
Smer-SD	25,5
LSNS	30
Sme rodina	27,8
PS	53,9
SaS	43,6
KDH	39,6
Republika	41
HLAS-SD	30,8

Používanie Internetu

každý deň	34,9
niekoľkokrát za týždeň	40,1
asi raz za týždeň	20,8
2–3-krát za mesiac	21,4
menej často	11,5
vôbec nepoužívam	19,3

Odkiaľ ste čerpali informácie a vedomosti o prenasledovaní a vyvražďovaní Židov počas slovenského vojnového štátu a o holokauste? Najskôr si, prosím, prečítajte celý zoznam a následne z neho vyberte dva zdroje, ktoré najviac prispeli k vašim vedomostiam a vašej informovanosti.

(Možnosť dvoch odpovedí, v %)

vek	Rodina	Škola	Internet, sociálne siete	Odb. literatúra	Verejnoprávne médiá
15 – 17	5,4	70,3	10,8	8,3	8,1
18 – 24	7,7	51,6	20,9	13,2	12,1
25 – 34	9,6	44,6	18,6	11,9	21,5
35 – 44	13,7	36,3	17,2	12,7	27
45 – 54	13,6	31,3	10,2	15,9	34,1
55 – 64	15,2	26,2	6,7	18,3	32,9
65+	20,5	19,9	2,4	11,9	36,2

Výsledky 2013

vek	Rodina	Škola	Internet, sociálne siete	Odb. literatúra	Verejnoprávne médiá
15 – 17	16,6	55,4	16,5	1,7	6,3
18 – 24	17	60,5	10,6	4,6	17,4
25 – 34	15,4	46,5	9,9	11,2	26,9
35 – 44	18,9	46,3	5,3	7,5	37,2
45 – 54	17,8	50,1	4,4	8,5	33,8
55 – 64	24,5	34,3	4	12,2	29,2
65+	37,7	27,1	1	11,5	27,5

